

*Н. П. Доценко,
аспірант*

До історії клінічної геронтології та її особливостей в Україні в першій половині ХХ ст.

У дикій природі смерть переважної більшості тварин настає задовго до приходу старості. Причини її різноманітні: хижаки, інфекційні хвороби, несприятливі зміни умов життя, такі як посуха, сильні морози, рясні снігопади. Ось чому в природних умовах старі тварини зустрічаються дуже рідко. Це ж явище довгий час поширювалося і на людину. Так, середня тривалість життя наших далеких прашурів, що жили в епоху палеоліту (близько 300 тис. років тому), становила приблизно 20 років, а 40-річного віку досягала лише 1 людина із 100. У стародавньому Єгипті та стародавньому Римі, тобто на рубежі нової ери, середня тривалість життя людини дорівнювала вже 25 рокам, а в середньовічній Європі цей показник досягав 27–28 років. Середня тривалість життя продовжувала зростати, і в ХІХ столітті в багатьох європейських країнах вона досягала 35 років і більше [1]. З наведених даних видно, що середня тривалість життя з цивілізаційним прогресом неухильно зростала, хоча люди прагнули жити ще довше. Проблема старості та довголіття хвилювала людство впродовж багатьох століть. Ще більш зацікавлені люди у цій проблемі нині.

Наука про старість (*senectus*) під назвами *geracologia*, *gerosomia*, геронтологія, геріатрія формувалась впродовж тривалого періоду історії.

Щоправда в давньому минулому більшість творів щодо старості мали характер філософських або літературних. Думки з геронтології знаходимо вже у Гіппократа (*Corpus Hippocraticum*), який наводить опис вікових змін шкіри, м'язів, тонування тканин, зміни чутливості, нетиповий перебіг ряду хвороб (пневмонії, плевриту) у старих людей [2].

ХХ століття принесло значні суспільні перетворення у світі: відбулися глибокі демографічні зміни, а саме — різко збільшилась середня тривалість життя людини, постав феномен постаріння населення, що становить певний виклик науці. Нині можна стверджувати, що комплексна наукова проблема старіння і старості, пройшовши довгий та складний шлях розвитку, знаходиться на завершальному етапі накопичення фактичного матеріалу, необхідного для певних теоретичних узагальнень та практичних висновків.

Основну задачу геріатрії — науки про механізми розвитку хвороб та їх лікування у похилому та старечому віці — становить виявлення на основі знань з біології старіння особливостей патогенезу, клінічного перебігу, діагностики, способів лікування та профілактики хвороб у людей старших вікових груп, лікування прискореного старіння та його гальмування.

Розглядаючи історичний процес розвитку геронтологічної думки,

слід зазначити, що перші клінічні дослідження в галузі геронтології були здійснені в 90-х роках ХІХ ст. в Петербурзі відомим російським клініцистом С. П. Боткіним. Думки С. П. Боткіна про генез старіння людини, особливості вікових змін, розвиток та перебіг атеросклерозу і деяких інших захворювань у осіб похилого віку отримали відображення у працях його співробітників (А. А. Кадьян, 1890; А. Н. Алеєков, 1892), що певною мірою сприяли становленню клінічної геронтології та геріатрії.

Сам же термін «геріатрія» був запропонований лише в 1914 р. І. Насчером (I. L. Nascher), котрий обґрунтував потребу виокремити геріатрію як самостійну клінічну спеціальність.

Основоположником сучасних наукових досліджень процесів старіння справедливо вважається І. І. Мечников. Заслуги цього видатного вченого у створенні сучасної біології старіння в світі, та в нашій країні зокрема, важко переоцінити. Надаючи великого значення явищу фагоцитоза в атрофічних процесах, І. І. Мечников намагався знайти шляхи впливу на взаємодію макрофагів та «благородних елементів» тканин — підсилити одну чи послабити іншу сторону протиборства. І. І. Мечников висловив ідею щодо використання цитотоксичних сироваток, які б гальмували старечу атрофію шляхом стимуляції захисної здатності «благородних клітин» в їх боротьбі з фагоцитами. Видатний вчений по праву вважається основоположником експериментальної геронтології. Проведені ним досліди на кроликах та мавпах виявили вплив токсичних ароматичних сполук ендogenous походження, таких як фенол, індол, на прискорення процесів старіння в клітинах. Це бу-

ла фактично перша спроба отримати експериментальну модель старості [3].

Простежуючи історичний розвиток геронтології, неможливо оминути постать ще одного видатного українського вченого О. О. Богомольця. З його ім'ям пов'язане започаткування важливого напрямку геронтології — вивчення вікових змін сполучної тканини та дослідження ролі гематопаренхіматозного бар'єру в механізмах старіння. Вчений розглядав процеси старіння не лише на організмовому, але й на клітинному та молекулярному рівнях. Він вважав, що старіння протоплазми клітини є дозріванням клітинних колоїдів, що утворюють біохімічно інертні комплекси — флокуляти. Ї саме ці сполуки гальмують життєдіяльність клітини та її здатність адекватно реагувати.

Сучасна постановка і розробка геронтологічних проблем припадає на 40-ві — початок 50-х років ХХ ст. У ці роки подальший розвиток отримали ідеї О. О. Богомольця щодо механізмів молекулярних змін при старінні, які відображені в працях представників харківської школи онтофізіологів, створеної О. В. Нагорним. У 1940 р. ним була висунута гіпотеза про поступове затухання процесів самооновлення клітинної протоплазми, в результаті чого з'являються структури білків з низьким метаболізмом. Вони не беруть участі в обміні речовин і тим самим сприяють поступовому зниженню енергоутворення [4].

30–40-ві роки ХХ століття стали початком бурхливого розвитку в Україні науки про старіння. Були розпочаті фундаментальні дослідження як в галузі геронтології, так і геріатрії. Важливим кроком цих досліджень стала одна з перших у світі конференція з проблем старості, проведена

в Києві в 1938 р., після якої відбулася низка наступних геронтологічних з'їздів у різних країнах. Вибір припав на Київ не випадково. Саме в Києві склалися традиції глибоких наукових досліджень процесу старіння, в ньому сконцентрувалися зусилля блискучих вчених, наукові інтереси яких були пов'язані з проблемою старості. Організував і провів цю конференцію Інститут клінічної фізіології під керівництвом академіка О. О. Богомольця, тодішнього президента АН України, та за активної участі провідних його співробітників з даної проблеми — клініцистів М. Д. Стражеска та його учнів В. Х. Василенко, І. В. Базилевича, І. М. Туровця, В. А. Ельберга та ін. На конференції були представлені дані про стан серцево-судинної системи та деякі види обміну у довгожителів, узагальнені особливості перебігу хвороб у осіб похилого віку, бо проведенню цієї конференції передували дві науково-дослідні експедиції до Абхазії в 1937–1938 рр. Метою цих експедицій було вивчення стану здоров'я та функціональних можливостей людей похилого віку та довгожителів. Очолювались експедиції професором І. В. Базилевичем [5]. Ці дослідження проводились на унікальному матеріалі — на 72 здорових довгожителів у віці 90–100 і більше років. На той час вважалося, що вікові зміни саме у них представлені особливо яскраво. Проте, незважаючи на виражені вікові зміни регресивного характеру (стареча атрофія і колоїдно-хімічні зрушення), стан здоров'я досліджуваних слід було визнати цілком задовільним. В усіх випадках спостерігалось гармонійне згасання функцій організму в цілому. Діяльність основних функціональних систем була лише трохи ослабленою,

що не шкодило нормальній життєдіяльності. Зібрані дані дали підстави І. В. Базилевичу вважати за можливе існування нормальної, тобто фізіологічної, старості, не обтяженої хворобами.

Про результати цих досліджень І. В. Базилевич і його співробітники доповіли у Києві в 1938 р. на вищезгаданій конференції про генез старіння. Ці висновки вченого знайшли своє відображення у його фундаментальній праці «Синдром нормальної старості», що вийшла в Києві в 1939 р. [6]. Значення досліджень І. В. Базилевича в галузі геронтології підсилюється тим, що зміст поняття «фізіологічна старість» дискутується дотепер.

У наступні десятиліття ХХ ст. геронтологія і геріатрія пройшли успішний шлях розвитку. У наш час проблеми старіння розробляються в Україні в багатьох НДІ, на кафедрах медичних університетів та в деяких практичних лікувальних закладах. Значне зростання досліджень з проблем старіння в Україні було пов'язане з організацією в 1958 р. у Києві Інституту геронтології АМН тодішнього СРСР [7]. Новостворений інститут очолив учень О. О. Богомольця, відомий патофізіолог М. М. Горев. Основними напрямками роботи інституту були дослідження механізмів старіння організму, виявлення особливостей патогенеза, діагностики, клініки, лікування і профілактики хвороб, що найчастіше зустрічаються в похилому та старечому віці, вивчення ролі гігієнічних та соціально-гігієнічних факторів в процесах старіння та довголіття.

Геріатрія нині розвивається як самостійний розділ клінічної медицини, що швидко впроваджується в різні медичні спеціальності. Розвиток її тісно пов'язаний, з одного

боку, з досягненнями експериментальної геронтології, вивченням біології старіння взагалі та людини зокрема, а з іншого, — з розвитком со-

ціально-геронтологічних проблем та необхідністю якнайширшого розгортання медико-соціальної допомоги людям похилого віку.

1. *Літошенко О. Я.* Чому і як ми старіємо? — К., 1990.
2. *Давыдовский И. В.* Геронтология. — М.: Медицина, 1966.
3. *Дупленко Ю. К.* Старение: очерки развития проблемы. — Л.: Наука, 1985. — 191 с.
4. *Чеботарев Д. Ф.* Геронтология и гериатрия. — М.: Знание, 1984. — 64 с.
5. *Ганіткевич Я. В.* Іван Базидевич — видатний український терапевт, ензимолог, клінічний фізіолог і геронтолог // Українські лікарі — вчені. — Львів, 2002. — С. 278–299.
6. *Базилевич И. В.* Синдром нормальной старости // Старость. — Киев, 1939. — С. 255–307, 429–454.
7. *Фролькіс В. В.* Сучасна наука про суть старіння. — К.: Здоров'я, 1965.

*Л. О. Клименко,
мол. наук. співроб.*

Темні плями фізіологічної науки в Україні: українська «Павловська сесія» 1950 р.

У листопаді 1950 року в Києві відбулась Наукова сесія АН УРСР за участю робітників охорони здоров'я, присвячена питанням фізіологічного вчення І. П. Павлова в республіці (українська «Павловська сесія»), яка була скликана з ініціативи партійного керівництва. Тенденція так званого «очищення від ворогів», яка визначала, за думкою ініціаторів кампанії, майбутній розвиток фізіології в Україні, повинна була стати домінуючою на цій науковій сесії (за прикладом горезвісної сесії ВАСГНІЛ (1948) та всесоюзної «Павловської сесії»). Але події, які розгорнулись на сесії, показали миролюбний, гуманістично налаштований характер українських вчених. Саме тому рішення цієї сесії не стали трагічними для фізіологів України (як це сталося з провідними вченими Москви та Ленінграду), а в деякій мірі навіть сприяли

розвиткові фізіологічної науки в Україні. Справедливість вимагає відзначити, що все ж негативні явища, котрі гальмували розвиток фізіологічної науки в Україні, мали місце й на цій науковій сесії. Хтось повинен був стати мішенню для нападу партійного керівництва та керівників фізіологічної науки в СРСР. Жереб випав на фізіологів Д. С. Воронцова, Є. Б. Бабського, клініцистів М. М. Губергріца, Г. І. Маркелова та психолога Г. С. Костюка. Звинувачувальні доповіді були доручені президенту АН УРСР А. В. Палладіну («Підсумки наукової сесії Академії наук СРСР і Академії медичних наук СРСР, присвяченій проблемам фізіологічного вчення акад. І. П. Павлова»), академіку В. П. Протопопову («Стан і шляхи подальшого розвитку на Україні вчення І. П. Павлова про фізіологію і патологію вищої нервової